

TEÓRIA POZNANIA KLEMENTA ALEXANDRIJSKÉHO

Marián AMBROZY

Vysoká škola medzinárodného podnikania ISM Slovakia v Prešove, Prešov,
Slovenská republika

Významná katechetická škola v Alexandrii mala obvykle stále blízko ku gnosticizmu. Na jej čele stál systematický kresťanský mysliteľ Klement. Podľa svedectva cirkevného historika Eusebia bol konvertitom z pohanstva. Klement z Alexandrie vypracoval pomerne svojškú teóriu poznania. Jej základné črty sa kreujú aj v iných dielach, ale vrcholila v *Stromateis*. V patristických príručkách sa traduje poučenie: Ak chceš poznať Klementa, čítaj Stromata. [7] Klementova epistemológia nie je taká prevratná ako napr. Kantova, Wittgensteinova alebo Davidsonova, napriek tomu je v rámci patristiky unikátna. Je vrcholom gnostickej tradície.

Vieru nazýva Klement dobrovoľnou anticipujúcou predstavou. [Strom. II, 8, 4; srv. II, 28, 1] V jeho prípade učenie v podstate obstoí rámcovo s princípmi kresťanstva a tak nehovoríme (vzácné) o nepravovernej gnóze. Svoju gnózu odvoláva na Kristovo zjavenie a vylučuje cudzie elementy. Je zaujímavé, že sa odvoláva na tajnú tradíciu s tým, že je sám jej nositeľom. Niečo na spôsob tajnej tradície skutočne v alexandrijskej cirkvi bolo. Vyjadrenie pravdy podľa neho prebieha v skrytosti. Napr. Klement sa domnieva, že jestvovalo nejaké tajné evanjelium sv. Marka, ktoré alexandrijská cirkev ukazovala iba najviac zasväteným. V *Stromateis* Klement píše o mystériách, ktoré sa predávajú mystickým spôsobom, rovnako aj o tom, že jestvuje tajná tradícia pravého poznania vo forme vznešeného výkladu. Klement čitateľov opakovane uisťuje, že niektoré dôležité slová tradície ostali nezapísané. *Protreptikos* sa usiluje viesť do kresťanskej tradície tak, aby sa kandidát kresťanstva oslobodil od pohanskej tradície. Viera je nesmierne dôležitá pre skutočné poznanie, je to *conditio sine qua non*, v tomto zmysle platí neskoršie scholastické *credo, ut intelligam*. Napriek tomu sú základy etiky u Klementa veľmi blízke pôvodnému gréckemu mysleniu, jestvujú silné paralely so stoou a so stredným platonizmom. Alfa a omega pre poznanie je dať sa priviesť pred tvár Najvyššieho, uvažuje Klement. Tam, pred tvár najvyššieho božského bytia, nás môže priviesť dialektika – to je cieľ gnostika. Významný alexandrijský filozof nezaprel v sebe gnostika, veď ako upozorňuje teológ Slodička, podobne ako Sokrates, Klement považoval nevedomosť horšiu ako hriech. [9]

Počiatok logiky a všetkého usudzovania je intelekt. Klement si neobyčajne váži svetskú učenosť (napr. v porovnaní s Tertulianom) tým, ktorí sú cvičení v gnóze, sa v každej vede ponúka to, čo prospieva pravde [Strom. I.]. Tu sa v istom zmysle Klement nevyhne akoby pragmatickému jednaniu, odvolávajúc sa na Písmo: Bud'te spoľahliví peňazomenci, ktorí si ponechávajú len to dobré a ostatné vyradujú – čo tým myslí? Musíme mať výcvik v rozlišovaní noetických súcien, aby sme prišli na to, čo je potrebné. Tu nám Klement pripomína Platóna, ide o kontemplatívny charakter gnózy, - vecí sa nesmieme dotýkať zmyslami, ale čistým rozumom. Úsilie Klementa je zamerané na rozvoj stratégie na vyššej úrovni vedomosti (gnóza), aby sa kresťanská pravda mohla preniesť na všetky úrovne a smery. [5] Rovnaké je poznávané rovnakým – ako u Empedokla – človek sa má odpútať od duchovných vecí a cez naše čisté srdce prísť ako cez dušu, ktorá sa osamostatní, k porozumeniu božskému bytiu – táto vízia je značne odvážna aj z teologického hľadiska. V tejto súvislosti náš filozof poznamenáva: treba pripodobniť mysliaci subjekt k predmetu myslenia podľa jeho odvekej prirodzenosti a v takomto pripodobnení dosiahnuť cieľ najlepšieho života, aký len bohovia človeku prisúdili teraz aj potom. [Stromata II, 131] Platonik Klement považuje súcna za krásne a logicky usporiadané a aj poznateľné. Človek by sa mal pripodobniť Bohu, t. j. stať sa spravodlivým zbožným na základe racionálnej úvahy. Má to i etický rozmer. Božím obrazom sú skutočne tí, ktorí konajú dobre. [Strom II, 102, 2] Náš ranokresťanský filozof hovorí v jednej z kľúčových pasáží druhej knihy svojho Stromateis pasáž, v ktorej sa hovorí o gnostikovi a jeho napodobňovaní Boha. [6] Ak ide o prekážky k získaniu pravého poznania, preberie Klement základnú stoickú inšpiráciu o apatheia, zrieknutí sa vášní, ktoré rozpaľujú ľudskú myseľ. Boh je vzorom dokonalej apatheia a do tohto stavu by sa mal dostať aj gnostik. Pripodobnenie Bohu sa deje na základe frónesis, práve frónesis dialektiké je vecná analýza, ktorá umožňuje preniknúť k podstate vecí. Boh sa pohybuje nad ideálnym svetom ako aj za hranicou racionálneho bytia. Človek však na pravé poznanie nestačí prísť len svojou múdrosťou a silami, zdôrazňuje Plátová. [7]

Ako je známe, Klement podobne ako už naznačil Filón, spájal učenie Mojžiša s Platónovou náukou. Preto sa treba dostať k vyšším, duchovnejším podstatám (pneumatikótera). Klement sa nazdáva, že Platón len filozoficky naformuloval poznanie, ktoré vlastnil už Mojžiš. Ako je to s Božím poznaním? Tu sa aj taký gnozeologický optimista ako Klement zastaví a odvolá sa na Jánov výrok, že Boha nikto nikdy nevidel. Božská podstata je počiatok. Tu sa Klement zastaví a ďalej si trúfne len pomocou apofatickej teológie alebo cez analógiu. Aj s analógiou sa dostane len do prípravnej poznávacej fázy. Božiu podstatu nemožno uchopiť nejakým dôkazom, ale len cez božiu milosť, mimo nej máme

len neznámeho Boha. Pohanskí Gréci vlastnili nepriamy odraz božských právd vo vedomí. Bolo to akoby ukradnuté poznanie. Práve logos dokáže učiť o Bohu a jeho myšlienky sú to, čo je zjavené, je to zjavená pravda. Syn je tvárou Otca a vyjadruje to, čo je vlastné Otcovi, tvrdí Klement. Práve toto poznanie je hlavným posolstvom jeho filozofie. Vzdialený Boh sám pristúpil na dosah nášho poznania. Tu si Klement neodpustí jednu invektívu, ktorá je zaujímavá z pohľadu filozofie vedy: grécka filozofa a veda je vlastne konštruktivistická, skladá, vytvára obraz akoby geometricky, alebo ako techné. Skutočný filozof naopak hľadá pravdu a prioritne ho nezaujímajú odborné vedy, jeho slová vyznievajú heideggerovsky.

Analógia ako metóda a princíp výstavby modelu alebo obrazu nestačia pravému gnostikovi. Kresťanský gnostik musí postupovať viacej dialekticky ako grécki filozofi. Klement silno zdôrazňuje univerzálny koncept Božej existencie vo vesmíre. [3] Na druhej strane upozorňuje, nehľadajme priamo analógiu Boha vo svete, hľadajme radšej analógie funkcií, na ktorých stoja všetky filozofické konštrukcie postavené. S tým je spojená aj nutnosť jednania v súlade s Božím zámerom, inak nebudeme pracovať v príbytkoch ktoré zodpovedajú odmenám, ktoré sme si zaslúžili. Do náruče božského Otca sa dostanú iba tí, ktorí v mysli nesú mystériá božského poznania. Filozofia principiálne môže mať podobu užitočného svetla, ktoré môže viesť k poznaniu Boha. Filozofia nie je zmyslom gnózy, je to prostriedok, potrebný nevyhnutne na ceste vyššieho poznania. Bez využitia v kresťanstve nie je užitočná. Akákoľvek racionalita má podľa Klementa význam vtedy, ak jestvuje prirodzené umenie počúvať v zmysle prijatej viery. Hovorí aj o poslušnosti voči božskému logu, bios theoretikos kresťanského gnostika nie je možný, pokiaľ nežije v poslušnosti na základe znalosti Písma. Skutočné poznanie nie je obnaženým slovom, ale Božským vedením a svetlom, ktoré sa rozhorelo v duši. [Stromata III, 44] Čo tým chcel Klement vyjadriť? Ako vysvetľuje Ciupka, Znamená to, že ak sa poznanie z podobnosti rodí a vedie k účasti na podobnosti s Božským, potom vo vzťahu človeka k Bohu dochádza k určitému pripodobneniu – ἐξομοίωσις. Tento výraz vystupuje u Klementa celkom dvadsaťkrát, z toho dvadsaťkrát sa bezprostredne vzťahuje k pripodobneniu človeka k Bohu. [1] Ciupka ako aj iní komentátori si myslia, že ide o pôvodnú myšlienku Platóna.

Grécka filozofia je propedeutikou ku kresťanskej gnóze. O Grékoch sa vyjadril, že majú silný sklon prisvojovať si cudzie výroky a nauky (Strom. VI,15,1). Ich zdroj vidí v mnohých prípadoch u Mojžiša. Origenov učiteľ si nesmierne cenil niektoré svetské filozofické príspevky. Prvá skupina autorít sa vyskytuje na konci knihy II Stromateis a je korunovaný Aristotelom (na rozdiel od Platóna ho Klement nikdy výslovne nespomína), Menanderom a Platónom.

[8] Otca zakladateľa výrokovej logiky si cenil natoľko, že o stoikovi napísal: ak chceš byť dialektikom, musíš ísť k Chrysippovi. Rozdiel medzi gréckym a barbarským mudrcom spočíva okrem iného v tom, koho kto pokladá za Svojho učiteľa: Kým Grék vychádza zo znalosti odborných vied ako je geometria či astronómia, alebo dokonca samotnej filozofie, a dá sa vyučovať odborníkmi na príslušné časti vedy, gnostik - teda naozajstný mudrc - vie, že na zemi nemá žiadneho iného učiteľa okrem Božieho Syna, ktorý je vtelený v Múdrosti, hovoriacej kedysi skrze prorokov a dnes prostredníctvom apoštolov, ktorých autentické učenie nám bolo predaných tými, kto im sú (boli) nablízku. [7] Cez Písmo dokáže skúsený gnostik uchopiť podstatu veci, syntetizovať dokonca staré grécke filozofické názory tak, že výsledkom je autentické znenie božského logu. Racionalitu ľudského myslenia ovláda logos. Hlavné články kresťanskej viery nie je možné prispôbiť gréckej filozofii, pretože ona je pravdivá len sčasti. Jestvuje akýsi základný inštinkt, ktorý stojí na základe každého racionálneho súdu, je to akási základná ľudská vnímavosť, ktorá nás môže doviesť k určitému poznaniu. V oblasti skúmania vďačí Klement zjavne za mnoho Platónovi: Skúmanie je pud k pochopeniu, nachodiaci pomocou nejakých znakov podstatná vec. Nájdenie je koniec skúmania, ktorým sa dospelo k pochopeniu, a tým je poznanie. (Nájdenie je koniec a zastavenie skúmania, ktoré dospelo k pochopeniu). [Stromata VI, 15] Filozofiu vymedzuje takto: Pod filozofiou nechápem stoickú, platónsku, epikurejskú či aristotelovskú školu, ale všetky dobré myšlienky vypovedané v každej zo škôl, ktoré nás poučujú o spravodlivosti s plným vedomím úcty k božskému – celý tento súbor nazývam filozofiou. [Stromata, I 37,6] Kresťanský filozof musí selektovať, ktorý záver gréckej vedy a filozofie korešponduje s biblickou tradíciou, a ktorý je s ňou v protiklade. Grécka filozofia ako taká nemôže byť prijatá do rodiny kresťanskej viery. Podľa Klementa filozofia, ktorá začala u Grékov prostredníctvom rozumu zoslaného Bohom, sa napokon v dôsledku Zjavenia stala vecne nižším stupňom kresťanskej filozofie [Stromata VI.67.1], pretože jediným pravým učením je filozofia prameniaca v Kristovi. [Stromata I.52.3] [4] Klementov výklad je skôr bližší rétorike pozdnej antickej proveniencie než alegorickému jazyku majstra mystérií. Sám Klement nevidí významný rozdiel medzi rétorikou gréckej filozofie a biblickej teológie.

Tým, ktorí túžia po múdrosti, treba ponúknuť všetko, aby dospeli čo najľahšie a najsprávnejšie k pravde pomocou vlastného myšlienkového bohatstva. [Stromata V, 18, 6] Ako sme už zdôraznili, to samotné úplne nestačí, pretože je k nemu neodkladne potrebná i viera. Tá je prístupná všetkým, ako zdôrazňuje Plátová, [7] tu náš filozof polemizuje s gnostickým mysliteľom Basileidom, ktorý sa domnieva, že predurčenie k viere majú len vybraní ľudia.

Iný pohľad však má na pravé poznanie. Kým však gnostici (aspoň väčšina z nich mimo Klementa Alexandrijského) hovoria o akomsi vyvolení, na základe ktorého je možné dostať sa k pravde, kritériom je ochota pravde prikývnuť a učiť sa jej. [7] Potenciálne sa tak poznanie, aj vo vyššom štádiu, stáva prístupné pre všetkých veriacich, nie iba pre úzku vrstvu.

SUMMARY

Clement of Alexandria is not typical gnostic which is in fact orthodox from christian point of view. Basic features of his theory of knowing is possible to deduce based on on his most extensive piece of work Stromateis. Fact, even in not traditional meaning, that he declare to gnosticism, respond also his theory of knowing. Cognition is in close accordance identical with biblical cognition. Even he is highly valuating Greek philosophy he is not consider it as autonomic implement but rather as knowledge which Greek took it from Jewish. This is one of the reason why he is evaluating it so highly on one side (for example compare with Tertulian) but he doesn't percieve it as temperamentaly different from delegacy of Bible on the other side. Afinity to the some of the Greek origins, especialy to Plato and Stoe is obvious. Clement of Alexandria is highly valuating the logic, he knows propositional logic and axiomatical system. He is linking intelect with logic. We are getting to know the same by the same, similar as at Epedocles, in this sense Clement recommends customize cogitative subject so to become similar to the subject of thinking. Our philosopher is linking logical operations with knowing through grasping unwritten christian tradition. It is possible to achieve true knowing by the studying. Despite of gnostic basis of Clement theory of knowing it is not possible to talk about exclusivity in sense of secret ezotherical tradition as even Clement talks about unwritten tradition, cognition is potentially accesible to every believer who dispose with the will and time to educate.

REFERENCES

1. CIUPKA, S. 2012. Filozofia Klementa Alexandrijského. In SUCHAREK, P. (ed.). 2012. *Sloboda a jej projekcie : Zborník vedeckých príspevkov z jubilejného 10. výročného stretnutia Slovenského filozofického združenia spojeného s medzinárodnou konferenciou*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2012, s. 93-98. ISBN 978-80-555-0619-7.
2. *Titi Flavi Clementis Alexandrini opera omnia*. KOLTZ, R. (ed.). 1831. Leipzig : Schwickerti, 1831.

3. KOWALSKI, A. 2010. The volitive – moral sphere of man in Stromata of Clement of Alexandria. In HRUŠKA, D. - ŠOLTÉS, R. - DANCÁK, P. (eds.). 2010. *Disputationes Quodlibetales : Reflexia slobody vo filozoficko – religionistických aspektoch*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta, 2010. s. 36-47. ISBN 978-80-555-0228-1.
4. LABUDA, P. 2018. Vzťah filozofie a teológie v epoche neskorej antiky. In *Studia Aloisiana*. Trnava : Teologická fakulta Trnavskej univerzity, 2018, roč. 9, č. 1, s. 5-19. ISSN 1338-0508.
5. PACZKOWSKI, M. C. 2009. Gnosis“ czy Paradosis“? Tradycja apostołska w ujęciu Klemensa Aleksandryjskiego. In *Quaestiones Selectae*. Wrocław : Wyższe Seminarium Duchowne Zakonu Braci Mniejszych, 2009, 16, 24, s. 79-95. ISSN 1234-2289.
6. PLÁTOVÁ, J. 2012. The gnostic's intercessory prayer according to Clement of Alexandria. In HAVRDA, M. - HUŠEK, V. - PLÁTOVÁ, J. (eds.). 2012. The Seventh Book of the Stromateis. Proceedings of the Colloquium on Clement of Alexandria (Olomouc, October 21-23, 2010). Brill, 2012. s. 185-198. ISBN 978-90-04-22363-9. In RUNIA, D. - ROUWHORST, G. (eds.). 2016. *Supplements to Vigiliae Christianae : Texts and Studies of Early Christian Life and Language*. Leiden : Brill, 2016, vol. 117. ISSN 0920-623X.
7. PLÁTOVÁ, J. 2015. Tajemství pravého poznání podle Stomat Klementa Alexandrijského. In *Verba Theologica*. Ružomberok : Verbum - vydavateľstvo KU, 2015, vol. 14, issue 1, s. 5-13. ISSN 1336-1635.
8. PLÁTOVÁ, J. 2016. Arguments for marriage in Clement of Alexandria's Stromateis, In *Graeco-Latina Brunensia*. Brno : Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2016, roč. 21, č. 2, s. 247-264. ISSN 1803-7402.
9. SLODIČKA, A. 2008. Význam Koptskej cirkvi v Egypte pre kresťanskú ekuménu. In *Theologos : teologická revue*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2008, roč. 10, č. 1, s. 73-89. ISSN 1335-5570.

EPISTEMOLOGY OF CLEMENT OF ALEXANDRIA

Marian AMBROZY, assistant professor, College of International Business ISM Slovakia in Presov, Duchnovicovo namestie 1, 08001 Presov, Slovakia, ambrozy.marian@gmail.com

Abstract

The article is an attempt to point out the basic features of the theory of knowledge of Clement of Alexandria. We consider it remarkable in terms of early Christian philosophy. Clement of Alexandria is a gnostic philosopher, yet his philosophy differs significantly from the vast majority of gnostic thinkers. This fact also determines his theory of knowledge. Its main features can be found in Stromateis. This article is also based on our article. The theory of knowledge of Clement of Alexandria can be described as gnostic on the one hand, but open to the extent that it is accessible to the simple believer. The article also discusses the relationship of Clement to ancient Greek philosophy. Ultimately, logic and its formal operations are a means of real knowledge. Its essence is based on the unwritten tradition in addition to Bible, but systematic study makes it possible to grasp it.

Keywords

Knowledge theory, Clement of Alexandria, gnosis